

modern library centers. Recommendations will be given on the integration of libraries into the education and culture system, problems encountered in the sphere, and ways to solve them. This article tries to deeply study library reforms and define the prospects for their development.

ЗАМАНАГӨЙ МӘЛИМЛЕМЕ КИТАПХАНА СИСТЕМАСЫН АВТОМАТЛАСТЫРЫҰДА МӨЛШЕРЛЕНГЕН ДӘСТҮРЛЕРДЕН ПАЙДАЛАНЫҰДЫҢ ӘХМИЙЕТИ

Тазахан Қалжанова – оқытушы

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хám мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: кутубхона, ресурс, каталог, электрон кутубхона, библиография, система, ахборот, автоматлаштириш.

Ключевые слова: библиотека, ресурс, каталог, электронная библиотека, библиография, система, информация, автоматизация.

Key words: library, resource, catalogue, electronic library, bibliography, system, information, automation.

Автоматластырылған китапхана системасының раўажланыўы мәлимлеме технологияларының улыўма раўажланыўын өзинде толық сәўлелендиреди. Компьютер орынлайтуғын жумысы хэм курамына бола әдеттеги китапханаға жүдә усап кетеди. Компьютер технологиясында ислетилетуғын базы бир атамалар, мысалы: «басланғыш модулар китапханасы, «каталог», «жүкленетуғын модулар китапханасы» хэм басқалар киреди. Жеке компьютер арқалы пайдаланыўшыға хызмет көрсетиў процесси, китап оқыўшыларына көрсетилип атырған хызмет барысына усап кетеди.

Каталогтан мағлыўматлар излеў, мағлыўматларды сақлаў барысы, каталогластырыў параметрлерин бөлистириў хэм басқа процеслер бир-бирине усас. Булардың хэммеси китапхана процеслерин формалластырыў мүмкиншилигин көрсетеди, бул болса өз нәўбетинде китапханадағы тийкарғы процеслер: мағлыўматларды жыйнаў, сақлаў, ислеў бериў, излеў хэм узатыўды толық автоматластырыў болып табылады. Китапханаларды автоматластырыў усыллары энгизилместен бурын китапханалар тек ғана өзлериниң китап оқыўшыларына хызмет еткен. Анық бир китапханаға ағза болған оқыўшы тек ғана сол китапхана мәлимлеме ресурсынан пайдалана алған, усы китапханада болмаған мәлимлеме ресурсынан тек «китапханалар аралық абонемент» арқалы пайдаланыў мүмкин болған. Бирақ, хәр қандай басылымды китапхана арқалы узатыў аңсат емес. Басылымды бундай жөнетиў ўақыт хэм қәрежет талап ететуғын жумыс. Китап оқыўшыларына хызмет көрсетиўде және бир

шеклеў бар еди, ол да болса китап оқыўшыларына басылымларды тек әдеттеги тасыўшыларда (мәселен: китап формасында) бериўи мүмкин еди. Китапханаларда компьютерлерден хэм Интернеттен пайдаланыў жаңа имканиятларды берди. Бул болса нәўбеттеги түрли физикалық тасыўшылардан (магнитли ленталар, дисклер, CD-ROMлар хэм басқалар) пайдаланған ҳалда электрон хўжетлердиң кең тарқалыўына алып келди.

Бунда аралықтан турып мәлимлеме алыў хэм мәлимлеме узатыўдың роли шексиз. Китап оқыўшыларын хызмет көрсетиўди шексиз заманагөй усылларын өзлестирип барған китап оқыўшылары өз күшлерин электрон хўжетлер хэм интернет ресурсларынан пайдаланыўға бағдарлады. Бундай мақсетке ерисиў ушын бир қатар хуқықый хэм технологиялық мәселелерди шешиў хэм китапхана иси концепциясын қайта көрип шығыў зәрүр еди. Нәтийжеде «Электрон китапхана» атамасы пайда болды. Электрон китапхана жаратыўшыларға усы бир нәрсе анық болып қалды, мақсетке ерисиў ушын мәптар тәреплер күшин бирлестириў зәрүр екен нәтийжеде электрон китапханалар жаратыў жумысына дәслепп айырықша шөлкемлер кирискен болса, соң бул жумыс миллий хэм халықаралық дәрежедеги иске айланды. Китапханаларды автоматластырыўға дәслепп 60-жыллардың орталарынан кирисилди. Компьютерлерди китапханалар жумысына энгизиў библиографиялық мағлыўматлар базасы хэм китапхана каталогларын жаратыўдан басланды. Бул жумыслар айрықша үлкен ЭЕМлер

тийкарында орынланды. Машина оқып алатуғын (MARC) каталогларын ҳәм бирден-бир каталоглар тармағын жаратыў бойынша дәслепки нәтийжелер алынды.

70-жылларда компьютерлерди байланыс каналлары арқалы бир тармаққа байланыстырыў имканы жаратылды. Бул болса өз нәўбетинде бир компьютердеги библиографиялық мағлыўматлар базасынан екінши компьютер арқалы пайдаланыўға шарайт жаратты.

Өзбекстанда китапханаларды автоматластырыў жумыслары 90 – жыллардың орталарында “Мәлимлемелестириў ҳаққында нызам” ҳәм Миллий илимий-техник мәлимлеме тармағын жаратыў бойынша бағдарлама қабыл етилиўи менен басланды. Электрон китапханалар ҳәм китапхана консорциумларын жаратыў бойынша дәслепки қәдемлер қойылды. Бағдарламалық кураллар автоматластырылған китапхана системаларының жүдә әҳмийетли бөлегиниң бири есапланады. Бағдарламалық куралларысыз техникалық тәмийнат эпиўайы керексиз темир үйиндини пайда етеди, мағлыўматлар базасысыз, электрон каталогты жаратыў ҳәм керекли мәлимлемени қыдырыўды әмелге асырыў мүмкин болмайды. Ықтыярлы автоматластырылған системаның программа тәмийнаты улыўмалық ҳәм арнаўлы программа тәмийнатларына бөлинеди. Улыўма программа тәмийнаты дегенде есаплаў қурылмасы, система техника куралларының өзиниң нормал ислеўин тәмийинлеўши программалар түсиниледи. Ол ишине операцион система (ОС) ҳәм бир анық предмет саласының мәселелерин шешийге мөлшерленбеген улыўмалық мақсетли басқа программа куралларын алады. Операцион система-бул есаплаў жумысларын нәўбет пенен орынланыўын, режелестириўди, қадағалаўды ҳәм мағлыўматларды қайта ислеў процеслерди басқарыўды ҳәм де программа дүзиўши жумысты автоматластырыўға мөлшерленген системаның есаплаў кураллары комплекси болып табылады. Бул сондай программалар, олар жәрдеминде директорияда мағлыўмат излеў, мағлыўмат жазыў, мағлыўматты қайта ислеў, мағлыўматты баспаға шығарыў, интернетке кириў, «тышқанша» манипуляторын басқарыў, таңлап алыўдың бир қатар улыўмалық әмеллерин, байланыстың телекоммуникацион каналлары бойынша мағлыўматларды киритиў-шығарыў хызметин көрсетиў ҳәм басқаларын әмелге асырады. Арнаўлы программа тәмийнаты - бул

қандайда бир предмет тараўы менен байланыслы анық әмелий мәселелерди автоматластырыў ушын мөлшерленген программа яки программалар комплекси.

Автоматластырылған китапхана системаларында бул программалар - электрон каталогларын қәлиплестириў, китап оқыўшыларына хызмет көрсетиў, фондларды жәмлеўдиң арнаўлы программалары ҳәм басқалары есапланады. Улыўмалық программа тәмийнаты-бул да арнаўлы мақсетлердеги, ҳәм улыўмалық мақсетлердеги программаларды ислеп шығыў ҳәм жетилистириў менен шуғылланыўшы қәнигелер үйренетуғын предмет есапланады. Бул китабымыз тийкарынан китапхана тараўы хызметкерлерине мөлшерленгенлиги ушын төменде биз китапхана функцияларын автоматластырыў ушын арнаўлы программа тәмийнатларына тоқтап өтемиз. Егерде автоматластырылған китапхана системасы қурамалы техник-программалар комплекси сыпатында қаралса, ол жағдайда автоматластырылған жумыс орынлары комплекси көринисинде сүүретлейди. Автоматластырылған жумыс орны (АЖО) бул анық китапхана ўазыйпалары (мысал ушын, каталоглаў, жәмлеў ҳәм басқалар) орынлаўды автоматластырыў ушын мөлшерленген арнаўлы программа модуллары, қурам техника ҳәм есаплаў техника куралларының керекли жәмлемесин өз ишине алыўшы техник программа комплекси есапланады. АЖО анық қәнигеликке мөлшерленгенлиги ҳәм оның қолланыў орны менен де характерленеди. Мәлим болыўынша, АЖОда арнаўлы программа тәмийнаты жүдә әҳмийетли есапланады, өйткени оларда техник тәмийнат ықтыярый басқа автоматластырылған системаларда ислетилетуғынлары менен бир қыйлы болады (қандайда арнаўлы техника кураллары комплексинен тысқары). Автоматластырылған китапхана системалары өз ишине төмендеги АЖО (Автоматластырылған жумыс орны)ларды алады: «Администратор»дың арнаўлы жумыс орны (АЖО); «Каталогласытырыўшы»ның АЖО; «Түплеўши»ниң АЖО; «Китап оқыўшы»ның АЖО; «Китап бериўши»ниң АЖО. Ол яки бул автоматластырылған китапхана системалары өз ишине қосымша АЖО ларды алған болыўы яки керисинше жоқарыда келтирилгенлерден биреўин өз ишине алмаған болыўы мүмкин. «Администратор»дың АЖО-бул қәнигениң техник программа комплекси болып, оның

тийкаргы ўазыйпасы системаның улыўма мәселелерин (диспетчерлик, айрықша АЖОлардың келисип ислеўи, сыртқы тармақларға хэм системалар менен байланыс, жүдә әҳмийетли жағдайларда улыўмалық мағлыўматлар базасын тәмийинлеў х.т.б.) болып есапланады. Тийкарынан бундай арнаўлы жумыс орларынан пайдаланатуғын кәнигеге АКС тың де улыўма хэм арнаўлы программа тәмийнатын жетик билиў талабы қойылады. «Каталогластырыўшы»ның АЖО бул тийкаргы ўазыйпасы электрон каталогты қәлиплестириў, мағлыўматларды библиографиялық мәлимлемелерди сүүретлеўдиң халықаралық форматлары менен сәйкестестирип киритиў, өзгерттириўлерди киритиў, мағлыўматлар базасын байытыў сыяқлылардан ибарат болған кәнигениң техник программа комплекси есапланады. Әдетте, автоматластырылған китапханада бирден-бир локал тармаққа бирлестирилген бир неше «Каталогластырыўшы»ның АЖОлары болып, оларда каталогты қәлиплестириўге кәнигелестирилген китапханашылар хызмет көрсетеди. «Фонд жаратыўшы»ның АЖО-бул китапхана фондын толтырыў менен шуғылланыўшы кәнигениң техник программа комплекси болып табылады. «Китап оқыўшы»ның АЖО-китап оқыўшыға хызмет етиў ушын мөлшерленген техник программа комплекси болып, оған электрон каталогтан зәрүр мәлимлемелерди автоматластырылған излеўшини әмелге асырыўға имкан береді. Әдетте излеў автор, гилт сөз, жыллар бойынша қойылған

шегаралар менен х.т.б. белгилер бойынша әмелге асырылады. Көплеген системаларда «хэм», «яки», «эксклюзив» сыяқлы логикалық әмеллер қолланылады хэм бул мәлимleme излеўди қурамалы рәўиште тезлестиреди.. «Китап бериўши»нің АЖО-буйыртпаларын хэм китап бериў бойынша кешетуғын процеслерге сай рәўиште китапхана оқыўшыларына китап бериў ўазыйпасын орынлаўшы кәнигениң техник-программа комплекси есапланады. Айырым АКСларды дәўирлик басылымлар фондын жәмлеў хэм олардың келип түсиўиниң қадағалаўын әмелге асырыў ушын мөлшерленген арнаўлы «Дәўирлик» АЖОна ийе. Автоматластырылған китапхана системасының төмендеги көрсеткишлери китапханалар ушын программа тәмийнатын таңлаў көрсеткиши есапланады:

- 1) Системада орынланатуғын функциялар комплекси (АЖОлары).
- 2) Система қандай ўазыйпаларды орынлаўын, режелестирилген китапхана процеслерин автоматластырыўға имкан берететуғын АЖО лары жетерли ме хэм бул ўазыйпалардың дурыс орынланып атырғанлығын анықлаў зәрүр.

Жуўмақ орында соны айтыўымыз мүмкин заманағей мәлимleme китапхана системасын автоматластырыўда мөлшерленген программаны пайдаланыў әҳмийети барған сайын жоқарылап бармақта. Бул бүгинги техника раўажланған әсирде қалаберди, китап оқыўшыларына жақсы имканият болып табылады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Ахборот-кутубхона фаолияти тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг Қонуни: № ЎРҚ - 280. 2011 й. 13 апр. // Халқ сўзи. – 2011. – 14 апр. 2. “Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг № 181 сон қарори. 2006 й.20 июнь // Халқ сўзи. – 2006. – 21 июнь.
2. Каримов У., Каримов Ў.У. Йиғма электрон каталог маълумотлар базасини шакллантиришга мўлжалланган минимал библиографик ёзув таркиби. //Малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг устивор йўналишлари: муаммолар ва ечимлар. Республика илмий амалий конференция материаллари. Тошкент.-2015 .- 341-344 б.
3. Каримов У.Ф., Муминов Б., Каримов Ў.У. Корпоратив тармоқда очик электрон ресурслар электрон кутубхонасини яратиш усуллари. //Infocom.uz: Ўзбекистон ахборот технологиялари, Тошкент.-2015.-№8.- 40.

РЕЗЮМЕ. Мақолада замонавий ахборот кутубхона тизимини автоматлаштиришга мўлжалланган дастурни фойдаланиш аҳамияти ҳар томонлама таҳлил қилиб ўрганилди. Автоматлаштирилган кутубхона тизимининг ривожланиш босқишлари ҳақида сўз юртилади.

РЕЗЮМЕ. В статье подробно проанализирована важность использования программы для автоматизации современной информационно-библиотечной системы. Обсуждаются этапы разработки автоматизированной библиотечной системы.